

ULUSLARARASI İSTANBUL TARİHİ YARIMADA
SEMPOZYUMU 2013 /

INTERNATIONAL ISTANBUL HISTORİCAL
PENINSULA SYMPOSIUM 2013

EDİTÖR / EDITOR

Doç. Dr. Nazlı Ferah Akıncı

İSTYAM

Yıldız Teknik Üniversitesi

İstanbul Tarihi Yarımada Uygulama ve Araştırma Merkezi /

Yıldız Technical University Istanbul Historical Peninsula Application and Research Centre

İletişim / Contact

Hacı Evhaddin Caddesi No:80 Yedikule Fatih İstanbul

Tel&Faks: 0212 5882114

istyam@yildiz.edu.tr

www.istyam.yildiz.edu.tr

TÜRKİYE'NİN MANEVİ HAYATINDA HELVETİYYE TARİKATI

Doc.Emine Eliyeva, Azerbaycan Milli bilimler Akedimisi Doğubilimler institutu,
Aminaliyeva@mail.ru

Özet

Tasavvuf- farklı kültür ve etniklere sahip halkları İslam çatısı altında birleştiren önemli bir faktördür. Halvetiyye tasavvufun en popüler tarikatlarından biri olarak hala varlığını sürdürmüktür ve modern dünya XV.yüzyıl İslam bölgesi halklarının kültür tarihi orta asırların humanist kültürü olarak algılanmaktadır.

Doğu halkları arasında (özellikle Türkiye'de) yaygın olan Halvetiyye manevi değerler bakımından kültür ve medeniyet diyaloglarında bir fenomen haline geldi

XIV.yüzyılın sonlarında Azerbaycan'ın Şamahı vilayetinde doğmuş ve 1463-4 senesinde Bakü'de ölmüş Seyyid Cemaleddin Yahya b. Bahaeddin eş-Şirvani eş-Şamahı el-Baküvi bu bölgede Halvetiyye tarikatının gerçek kurucusu olarak görülmekte ve onun mistik doktrininin temel kuramcısı olarak kabul edilmektedir.

Seyyid Yahyanın ölümünden sonra oğulları ve öğrencileri (onun müritlerinin sayısı 20 bine ulaşmıştı ve onlardan 360 onun halefi oldu) onun öğretilerini Kafkazın batısı ve güney-doğusu istikametinde Anadolu'ya doğru, batının güney doğusu istikametinde Balkanlara doğru ve Suriye, Mısır ve Sudandan Cezayirde kabil dağlarına kadar yaydılar. Cezayir-Kabil'e XVIII. yüzyılda Şeyh Muhammed b. Abdurrahman el-Gaşuli el-Ezheri aracılığı ile giren halvetiyye, orada kurucusunun adını alarak rahmaniyye oldu.

Anahtar kelimeler: tasavvuf, helvetiyye, Seyyid Yahya Bakivi.

Summary

Sufism is an important factor in connecting people in Islam belonging to the different cultures and ethnicities. One of the most popular trends of Sufism is still Khalwatiyya and the modern world perceives the cultural history of the peoples of the Islamic region of the XV century as a humanistic culture of the Middle Ages.

Khalwatiyya widespread among eastern nations (especially in Turkey), became a phenomenon in the dialoguq of cultures and civilizations according to moral values.

Seyid Dзамaladdin Yahya Bin As-Seyyid Bahiaddin Ash-Shirvani Ash-Shamakhi Al-Bakuvi who was born at the end of XIV-th century in Shamakhy in Azerbaijan and died in 1463-4 in Baku has been considered in this region as the real founder of the order Khaiwati and one of the main theorists of his mystical doctrine.

After the death of Seyid Yahya, his sons and his students (murids) (the number of his murids has reached 20.000 and 360 of them became his succesor) have spread his teachind to the west and south-west of the Caucasus in the direction of Anatolia and to the european south-east towards the Balkans and the Africa passing through Syria,Egypt and Sudan to the mountains Kabil in Algeria where Khalwatiyya was introduced in the XVIII century by Sheikh Muhammad b. Abdurrahman al-Gashuti al-Azhari and where Khalwatiyya took the name of its founder and became rahmaniyya.

Keywords: sufism,khalwatiyya,Seyyid Yahya Bakivi.

1. Türkiye'nin Manevi Hayatında Helvetiyye Tarikatı

Sufizm – başta Ortadoğu ve Kuzey Afrika'da yaşayan müslümanlar olmak üzere farklı kültür ve etnik qrublara ait halkları islam dininin temeli üzerinde birleştiren mühim manevi etkindir.

Farklı coğrafi ünvanlara ve birçok akımlara sahip, sufizmin en popüler ve daha yaygın, günümüze kadar etkisini ve cazibesini korumuş kollarından biri olan Halvetiyye araştırmacılar tarafından XV asrın müslüman halklarının yaşadığı bölgede kültürel tarihini ve dini görüşlerini yansıtan dini humanist eğitim olarak kabul edilmiştir.

Dine inanç besleyen Doğu halkları arasında bugün de geniş teşekkül etmiş Halvetiyye kendisinin islami ahlak değerleri ile mütabik olduğu insan qruplarının yaşam tarzını ve düşüncelerini fethetmiş, kültür ve uygarlıklar arasında bir olaya dönüşmüştür.

Müslüman Doğu'sunun çeşitli halkları arasında yaygınlaşan tasavvuf, olumlu etik-değerleri, dayanışma, bilgi arayışı için manevi, iman yollarını içeren, uygarlıkların diyalogu ve işbirliğinde önemli rol oynayabilecek bir fenomendir. Tasavvuf, İslam felsefesi akımları arasında en çok ilgi doğuran ve kurulduğu günden ait olduğu dinin istinadgahına dönüşme gayreti içinde bulunan bir akımdır.

Doğu ile Batı arasında köprü oluşturan tasavvuf, yüzyıllardır ona tapanların, onunla yakından ilgilenenlerin maneviyatında oynadığı rolü, hiçbir ideoloji ve hatta en yüksek eğitimin verdiği mükemmellik bile oynayamamıştır. (1)

Fakat, bu süreç, evrensel sosyal fenomen olan dini yollarla (sufizm bunların arasında özel yer tutuyordu) hayata geçmeye başladı. Bu olgu onayını eğitimarası alanda yapılan analitik araştırmalarda buluyor (17).

Osmanlı İmparatorluğu Arap dünyasında sufi idealojisinin yayılma merkezi olmakla beraber, kültür diyaloguna da ivme vermekle dünyada barışın korunmasına hizmet etmiştir.

Bu vesileyle araştırmacı Rachida Chih yazıyor ki, Osmanlı İmparatorluğu tarafından Doğu Avrupa'nın istila edilmesi sonucunda ticaret yollarının açılması ilk kez Avrupa'yı tüm dünya ile birleştirdi (18).

Bu istilalar sufilerin hayatına çok sayıda yeniliklerin dahil olmasına neden oldu. Öncelikle büyük ticaret yollarının güvenliği, özellikle de ziyaretgahlara götüren yolların seyahat için güvenli olması, kültürlerin teması için geniş ufuklar açmış oldu (19).

Bu dönemde temel olarak sufilerden ve ulemeden oluşan ve kutsal kentlerde eğitim almak isteyen zevvarların sayısı haddinden ziyade artmıştı. Sadece 1579-80 yıllarında, Osmanlı devleti Medine'de eğitim almak isteyen 8.000 kişiye mali destek vermişti. Onların aile üyeleri dikkate alınmadan 40.000 kişi bu amaçla devlet kaynaklarından faydalanmışlar. Bu görüşmelerden ve kültür diyalogundan oluşmuş izlenimler seyahatlere ait çeşitli hikayelerde (Rihla) yer bulmuşlardır.

Resmi devlet desteği ve maddi yardım almak için arapların İstanbul'a geldikleri konusunda bilgiler vardır. (Örnek olarak, 1660 senesinde Mısır ve Suriye'den geçerek İstanbul'a gelen medineli Muhammed ibn Abd Allah el-Husayni'yi gösterebiliriz). (6)

Seyahat hakkında kaleme alınan 16 hikayeden 14-ü faslı gezgin Ahmed el-Gohaidir'e aittir. (19) Ziyaretten dönen çok sayıda sufi ve ulemanın Tripolitanya ve Mısır'daki görüşleri hakkında yazan Abd Allah el-Ayyiaşı'nın (1679) eserlerini de gösterebiliriz.

Doğu'da benzer edebi tarza ünlü suriyalı şeyh Mustafa el-Bakri'nin (1749) ve hiç de ün bakımından ondan geri olmayan, eserlerinde derviş ve azizlerin dünyasından bahseden türk sufi Evliya Çelebi'nin (1611-1685) "Seyahetname"sinde rastlamak mümkündür.

Osmanlı İmparatorluğu'nda nüfusun okuma seviyesine ve bu konuda sufiliğin oynadığı role bakalım. Bu dönemde çeşitli bilgi alanlarının öğrenilmesi merkezlerine dönen Kur'anî okullarının (kutabs) ve zaviyelerinin sayısı hayli artmıştı. Örneğin, Mısır'da erkeklerin % 20'si okuyup yazmayı beceriyordu (20). Eğitime ilgi sadece Osmanlı Türkiye'sinde kültür diyalogunun yol kesişmesine dönüşen Mısır'da değil, ayrıca Hristiyan tüccarların Balkanlar'daki okul ve kütüphanelere artan mali desteğinde de gözlemlenmektedir.

Eğitimin seviyesinin artması kitap çapına olan talebin de artmasına revaç veriyordu. Örnek olarak, Frederik Guitzel'in yayınladığı "Osmanlı Türkiye'sinde kitaplar ve kıraat" adlı eseri ve Bernard Hayberqer'in hristiyanların Ortadoğu'daki rolüne adanmış doğu katolik kiliseleri hakkında analizini gösterebiliriz (21).

Müslüman olmayan toplumlarda eğitime tahrik eden dini ve kültürel nedenler sırasına dikkat ettiğimizde, Osmanlı İmparatorluğu döneminde aşırı miktarda el yazmaları ve onların versiyonları toplanmıştır. Aynı zamanda cami ve zaviyelerde de el yazmalarının bulunduğu kütüphanelerin mevcut olması ve onlar arasında el yazmasının borç verilmesi olağan hale çevirilmişti.

Hatta Anadolu'nun küçük vilayetlerindeki derviş tekkelerinin genç sufileri yazılı kaynaklardan kullanma olanağına sahiptiler. Bu XIX yüzyılda klasik eserlerin Mısır'da basılıp yayılmasına neden olan, o eski yazıların Türkiye'de korunmasına, kopyalanmasına ve yayılmasına gösterilen inanılmaz çabalardır.

Kitap basımı Osmanlı İmparatorluğu'nda yeni bir hal olmasa da, Venedik ve İtalya ile mevcut olan bağlantılardan dolayı ucuz fiyata kağıt alınması ve kitap baskısının hızla gelişmesi mümkün olmuştu. Kur'an'dan başlayarak çok sayıda el yazmaların yayınına başlayan Mısır, bu işten hayli kazanç elde edebilmişti.

Mısırlılar ayrıca hattatlık kurallarında da osmanlı modelini kullanıyorlardı, çünkü hattatlar genelde Türk sufilerden ibaret olurdu.

Sufiler esasen kendi eğitimlerini yaymak amacıyla yazıyorlardı, Osmanlı İmparatorluğu döneminin sufileri Arap, Fars ve Türk dillerinde yazıyorlardı.

Anadolu kütüphanelerinde ve sufi tekkelerinde büyük miktarda irandilli şiirsel edebiyat olduğu halde Mısır'da sadece az sayıda eliterler Farsça'yı tanıyordu. Mısır'ın arap eyaletlerinde Türk dili yaygındı. Kültürel anlamda Türkiye'ye daha yakın olan Suriye'de Arap dili ile birlikte Türk dilinin de kullanılması eğitim görmüş kişilere yönetim aparatında ve Osmanlı ordusunda görev tutmak imkanı sağlıyordu.

Hindistanlı Murtadi el-Zahidin (1790 yılında öldü) Yemen'den geçerek Kahire'ye yerleştikten sonra, çok sayıda Türk sözleri kullanarak, yayınladığı sözlük bugün de kullanılmaktadır. Stefan Raysmut'un sözlerine göre, Türk dilini bilmesi el-Zahidi'ye Anadolu'dan ve Rum'dan (Rûmî'ye beldesinden) gelen misafirleri kabul etmek imkanı sağlıyordu (22).

Osmanlı İmparatorluğu Arap dünyasında sufi ideolojisinin yayılma merkezi olmakla beraber, kültür diyaloguna da ivme vermekle dünyada barışın korunmasına hizmet etmiştir.

Bu, muhtemelen, ırkından, dininden asılı olmayarak en sıradan insanları bile kamilleştirerek manevi saflığa, ahlaki güzelliğe ve Gerçeğe ulaşmaya davet eden sufizmin tebliğ ettiği fikirlerin beşeri olması ile ilgilidir.(14)

Çeşitli tarihi dönemlerde İslam'ın yaygınlaşması yolları ve yöntemleri çeşitli olmuştur. Bazı cemiyetler islami savaşlar zamanı tamamen kabul ettikleri halde, diğerleri onu karvan yollarıyla ilerlerleyen misyonerler, tüccarlar ve gezginler aracılığıyla kabullenmişler. Gazzali'nin tabirince, sufi eğitimi kalbin Yaradan'a hırslı çağrısını, İslam'ın ahkamlarını ve bu dünyanın yasalarını uzlaştırarak İslam'ın yaygınlaşmasında önemli rol oynamıştır.

Halvetiyye Tarikatı'nın esasî Ortaçağ'ın en önemli bilim adamı ve filozofu Es-Seyyid Cemaleddin Yahya b. Es-Seyyid Bahaeddin Eş-Şirvani Eş-Şamahî El-Bakuvi tarafından kurulmuştur. 1463-64 yıllarında vefat eden Şeyhin kabrinin yer aldığı türbe kümbeti Bakü'de "Şirvanşahlar Sarayı"nda bulunmaktadır.

Büyük müteffekir Şamahî'dan Bakü'ye 20 yaşında, Halveti Tarikatı'na hamilik yapan, hatta Abdürrehman Cami'nin söylediğine göre, El-Bakuvi'nin hamisi olan Şirvanşah Halilullah'ın döneminde (1417-1465) gelmiştir. (1)

Babası yeddinci Imam Musayî Kazım'ın soyundandır. O, bilimsel edebiyatta Halvetiyye Tarikatı'nın asıl kurucusu ve onun halvet pratiğine dayalı mistik doktrininin temel teorisyeni olarak gösterilmiştir. (2)

Bununla birlikte onuda kaydetmemiz gerekir ki, tarikatın kurucusu ve Yahya Bakuvi'nin manevi babası büyük sufi şeyhi Siraceddin Ömer El-Halveti (Zahid) 1397 yılında vefat etti. (3,4)

O, Azerbaycan'ın İsmayılı kenti Lahıc kasabasında doğdu, insanlar arasında Pir Sultan Lahici adıyla da ün kazandı, öldükten sonra ise Avahıl köyünde toprağa verildi.

Müteffekir müridlerinin dini bilgilerle birlikte bilimsel laiki bilgileri de öğrenerek kamilleştirilmesi niyetiyle kendi haneganını dini ve laiki ilimlerin öğrenildiği medreseye çevirmiştir. Bu vesileyle Bakuvi "Ramuzu'l-İşarat" eserinde şöyle yazar:

*Elmdir ən möhtəşəm tac, elm ilə ol aşina
Elm tacı bir ləyaqət, layiq ol qoy başına
Zərrəcə elmin olarasa, sanki dünyan var sənin
Cahil olsan yoxdu faydan qövmünə-qardaşına.*

XV asrın büyük sufi mütefekkiri, Halvetiyye Tarikatı'nın ikinci piri, Seyyid Yahya Şirvani manzum ve mensur birçok eser telif etmiştir. Tasavvufi muhtevaya sahip olan eserlerinin sayısı kaynaklarda tam olarak verilmiştir. Mükemmel bir medrese eğitiminin yanısıra tasavvufi eğitimi de aldığı anlaşılan Seyyid Yahya'nın nesir eserlerini arap, fars ve türk dillerinde, nazm

eserlerini ise fars dilinde kaleme aldığı görülmektedir. Farsça yazdığı şiirlerinde “Seyyid” mahlasını kullanmıştır.

Türkiye ve Azerbaycan’daki Elyazma kütüphanelerinde yaptığımız araştırmalar sonucunda Seyyid Yahya’nın eserlerini tespit ederek, tavsifini yaptık. Türkiye kütüphanelerinde çok sayıda olmasına rağmen Azerbaycan’da sadece bir risale bulunmuştur. Seyyid Yahya’nın eserleri müridleri vasıtasıyla Anadolu’ya intikal etmiş ve burada birçok defa istinsah edilerek çoğaltılmıştır. Eserlerinin bir kısmı mecmua şeklinde, diğer kısmı ise tek başına kitap olarak bulunmaktadır. Mecmualar farsça eserlerden oluşuyor. Son tespitlerimize göre, eser sayısının 19 adetten ibaret olduğu görülmüştür. Seyyid Yahya’nın eserlerinin toplu listesi şu şekildedir:

1. Acayibu’l Kulub
2. Atvaru’l-Kalb
3. Beyanu’l-İlim
4. Esrarü’l-vudu ve’s-salat (Risale Ma la budd Batıniyye)
5. Gazeliyyat
6. Keşfu’l-Kulub
7. Kıssa-i Mansur
8. Mekarim-i Ahlak
9. Menakib-i emiri’l-mü’minin Ali Kerremallahü Vechehü
10. Menazilü’l-Aşkın
11. Makamat
12. Ramuzu’l-işarat
13. Salavatu’n-Nebi
14. Şerhu Meratib-i Asraru’l-kulub
15. Serhu Sualat-ı Gülşen-i esrar
16. Şerhu esma’i samaniye
17. Şifau’l-esrar
18. Tasarrufat u mukaşafat
19. Virdü Settar

Bakuvi’nin sufi görüşlerinde önemli yeri Allah’a inam tutmakta. Müteffekir Allah’ın her zaman yaratıcı konumunda olmasını kanıtlamakta. Seyyid Yahya varlığın her iki türünü kabul etmekle onun gerçek ve metoforik, yani ütöpik türlere ayırır. Yüce Allah ilk önce substansiyon yaratmış, varlığın yaratılışı ise kesintisiz olarak emanasyon (sudur yoluyla) şeklinde gerçekleşmiştir. Bu tezahürün bir anlık bile kesilmesi herşeyin kaybolmasına neden olur. (1)
Bildiğimiz gibi, emanasyon fikri vahdet el-vücut kavramının oluşumu faktörü olarak sufilerin çoğuna etkisini göstermiştir.

2. Tarikat’ın yayılmasının nedenleri

1. O, farklı ülkelere birçok müridlerini (halifelerini) gönderdi.
2. O, Vidr-As Settar adlı ayin kitabını (zikir) saklamış ve halifeleri günümüze kadar o kitabı kullanmaktadır.
- A) Kitap 3 bölümden oluşmaktadır. birinci bölümde Allah’ın tek olmasını, ikincisinde – peygamberin ve üçüncüsünde ise onun seleferini tavsif etmiştir.

B) Evliya Çelebi'nin yazdığına göre, zikirler yüksek sesle Hz. Ali'den, kısa sesleyse – Hz. Ebu-Bekirden gelmiştir.

3. Bütün halveti şeyhlerinin silsilesi Seyyid Yahya Bakuvi'den geliyor. Bu silsile Hz. Muhammed'den başlamış, daha sonra Cüneyt Bağdadi, Hesen el Besri, Kutbendin Ebhari, Gilanli İbrahim, Ömer el-halveti ve sayır 25 evliyalarından en sonuncusu ise Seyid Yahya Bakuvi olmuştur.

*Evliya Çelebi (1611-1685) Mısır'da vefat etti. O, "Seyahatname" adlı eseriyle meşhurdur. Kitap'ta 24 halveti şeyhinin isimlerini kullanmış ve Osmanlı Türkiye'si bölgesinde bulunan 43 tekke hakkında bilgi vermiştir.

Halvetiyye tarikat'ini Türkiye'de yayılması ve kollara ayrılması hakta kısa tarihi bilgi vermek istiyoruz.

Tarikatin ilk kollara ayrılma yolu Bakü'den Anadolu'ya, Anadolu'dansa İstanbul'a gitti. Bakuvi'nin halifeleri tarikat'i özellikle Anadolu'nun Erzincan, Tokat, Amasya ve Karaman bölgelerinde yaymaya başlamışlar.

Bildiğimiz gibi, Pir Mehmet Erzincani (1474-75) Erzincan bölgesinde bir zaviye açıyor. Dede Ömer Ruşeni Tarikat'I İstanbul'a kadar yaymış, popülerlik kazandıktan sonra paytahtı terketmiş ve Karaman'a geri dönmüş.

Habib Karamani Tarikat'ın daha bir devamcısı olarak Amasya'da zaviyye açıyor.

Özelikle belirtmek isterim ki, Türkiye Cumhuriyeti Amasya bölgesi bu tarikatın kutbu sayılır. O sebepten ki, şehzade Beyazıt tarikatın devamcısı olmuş ve ona vasiyyat etmiştir.

II Sultan Beyazıt iktidara geldikten sonra Şeyh Cemaleddin (Çelebi halifenin müridi) ve Pir Muhammed Erzincanini payitahta davet etmiş, ve bununla da XV yüzyılın sonundan itibaren Halvetiyye Tarikatı Anadolu'dan Osmanlı İmparatorluğunun kalbi olan İstanbul'a göç etmiştir.

Bir sonraki asrlarda türk sultanları şeyhlere karşı tutumlarında II Sultan Beyazıt'ın siyasetini devam ettirmiş, ve sonuçta şeyhler Halvetiyye'nin yeni pirlere dönüşmüşler. Malumumuzdur ki, II Sultan Murat Hasan Usamettin Uşaki'nin, II.Sultan Mehmet ise Şemsiye tarikatının yaratıcısı Ahmet Şemsettin Sivasi'ni İstanbul'a davet etmişler.

Vezir-i Azam Hasan Paşa şeyh Muhammed Nasuhi için Uçkudarda tekke inşa etmiştir.

II Sultan Osman Raufiye tarikatının kurucusu Pir Ahmed Rauf'u defalarca ziyaret etmiştir. (Vicdani, 1992, sayfa 96)

Tarihi kaynaklardan alınan bilgiye göre, 31 Osmanlı sultanı Halvetiye tarikatının koruyuculuğunu yapmış, bazı hallarda ise onun takipçilerine çevrilmişlerdi.

XV yüzyılda Anadolu'da tarikatın üç önemli kolu ortaya çıkıyor:

- Ahmedîye ve ya Yiğitbaşıye; Tesişçisi Ahmed Şemseddin Yiğitbaşı olmuştur. 1533 yılında Manisada vefat etti.

- Şabaniye; Tesisçisi Şaban-i Veli olmuştur. 1568/69 yıllarında vefat etti.
 - Şemsiye; Tesisçisi Kara Şemseddin Sivasi olmuştur. 1597/98 yıllarında vefat etti.
- Aynı zamanda İstanbul'da aşağıdaki kolları oluşmuştur:
- Sünbülüye; Tesisçisi Yusuf Sünbül Sinan olmuştur. 1519/20 yıllarında vefat etti.
 - Sinaniye; Tesisçisi İbrahim Ümmü Sinan olmuştur. 1568/69 yıllarında vefat etti.
 - Uşşakiye; Tesisçidi Hasan Hüsameddin Uşşaki olmuştur. 1592/93 yıllarında vefat etti.

Bunlardan ziyade XVII yüzyılda Anadolu'da ünlü Niyazi Misri de Misiriye kolunu tesis etmiştir.

XVIII yüzyılın ortalarında Şeyh Ahmed Cahid Uşşaki Uşşakiye'nin bir kolu olan Cahidiye'yi Çanakkale bölgesinde kurmuştur. O, 1756/57 yıllarında vefat etti.

XIX yüzyılın başlarında Ankara'nın kuzeyinde bulunan Çerkez kentinde Mustafa Çerkezi tarafından tarikatın Çerkeziye kolu kurulmuştur. 1813/14 yıllarında vefat etti.

Söz ettiğimiz dönemlerde Osmanlı devletinin başkentinde Halvetiyye Tarikatı'nın 11 kolu faaliyet gösteriyordu.

1. Ramazaniye – (Ramazan Halif (1616)
2. Buhuriye – (Mehmet Buhuri (1629/30)
3. Sivasiye – (Abdullehat Nuri (1650/51)
4. Cahangiriye – (Hasan Cahangiri (1643/44)
5. Karabaşiye - (Alaadin Karabaşi (1686)
6. Hasuliye – (Muhammed Hasuli (1718)
7. Cerahiye – (Nurettin Mehmed Cerrahi (1712)
8. Camaliye – (Mehmed Cemalettin Uşşak (1750/51)
9. Raufiye – (Ahmed Raufi (1757)
10. Selahiye – (Abdullah Selaheddin Uşşak (1783/84)
11. İnrahimiye – (Kuşadeli İbrahim Halveti (1849)

3. Başkent'in Resmi Tekkeleri

1834 yılında başkentteki kolların her birinin 2-den 16-kadar, 1889 yılından sonra ise 3-ten 25-e kadar tekkeleri vardı. 1884 senesinde İstanbul'da bulunan derviş tesislerinin 36% Halvetiyye Tarikatı'na ait olmuştur. Fakat 1889/90 yıllarında bu gösterici 25% inmiş, ve Türkiye Cumhuriyeti'nin kurulmasının ilk yıllarında bu gösterici değişmemiştir.

Bunun yanısıra, Türkiye arazisine 1887 yılında getirilen Ticcaniye tarikatı 40-lı senelere kadar Ankara bölgesinde faaliyette bulunmuştur. (2)

Aynı zamanda XX yüzyılın ilk yarısında İstanbul ve Anadolu'da Cerrahiye, Ahmediye, Uşşakiye ve Şabaniye tarikatları gizli faaliyette bulunmuşlar, ve bu da sufi geleneklerinin korunmasına zemin oluşturmıştır.

Bilindiği gibi, kutsal yerleri ziyarete giden Müslümanlardan oluşan karvanlar Kahire ve Şam'da toplanıyorlardı. Bu nedenle de bu şehirler sadece tarihi ve kültürel öneme sahip değil, aynı

zamanda kültürlerin, dini inancın forma ve yolları diyalogunu koordine açısından önem arz ediyorlardı. Osmanlı İmparatorluğu tarafından fethedildikten sonra Mısır, Türkiye'den ithal edilmiş sufi fikirleri ile belirgin derecede zenginleşti. O dönemde Mısır'da yalnız Halvetiyye'nin çok sayıda kolları mevcuttu. Evliya Çelebi'nin yazdığına göre, bunlar aşağıdakilerden oluşmuşlar.

1. Mübahiddiye
2. Üveysiye
3. Şemsiye
4. Uşakiye
5. Sinaniye
6. Hifniye
7. Demirtaşıye
8. Gülşeniye

İstanbul'dan gönderilen korumalar Mısır'ın hakimi Paşa'nın sarayının avlusunda çok sayıda sufiler, eğitim gören öğrenciler ve Kahire'de araştırmalarda bulunan akademisyenlerle buluşmuşlar. Belâliklê yukarıda belirttiğimiz gibi, Kahire Anadolu ve Diyarbakır'dan gelen türk öğrencilerinin eğitim merkezine çevirilmişdi.

Taşkörpüzade'nin (1651) yazdığına göre, XIV yüzyıldan itibaren, çok sayıda Türk öğrenciler ünlü şeyhlerden ders almak için Kahire'ye geliyorlardı. Örnek olarak İmparatorluğun ilk şeyhülislamı Molla Şems ed-Din Muhammed Fenari'nin (1431), şair Ahmedi'nin (1413) ve doktor Hacı Paşa'nın (1420) Anadolu islahatlarından önce Kahire'ye gelmelerini gösterilebiliriz. Türk bilim adamları çoğunlukla şeyhin etkisi altında kalarak sufiliye meyil ediyorlardı. Bu sıradan kutsal, doktor ve kimyager olan Şeyh Bedr ed-Din'i (1416), bektaşiliyin kurucusu olan, Mukaddem'in eteklerinde tekke tesis etmiş sufi şair Kayghuzur Abdul'u (1415) gösterilebiliriz. Sefevilerin iktidara gelmesinden sonra, yani XV ve XVI yüzyıllarda Diyarbakır ve Azerbaycan'dan gelen mühacirlerin hesabına Kahire'deki türkdilli mühacirlerin sayısı artmıştı.

Bunlardan Halvetiyye takipçileri, zaviyyesi Kahire'nin el-Abbasiye mahallesinde bulunan Şeyh Muhammed Demirtaş el Muhammedi'yi (1524 yılında vefat etti), vahdet-u vücud ve kamil insan (al-insan al-kâmil) eğitiminin gelişiminde eşsiz rola sahip, Gülşeniyye tarikatının kurucusu olan İbrahim Gülşeni'ni (1534 yılında vefat etti) ve Şahin Muhammed el-Halveti'ni (1548 yılında vefat etti) gösterebiliriz.

Anadolu ve Balkanlar'dan gelen sufiler arasında büyük etkiye sahip olan Niyazi Mısri (1594 yılında vefat etti) ve Hacı Baba el-Mısri (1718 yılında öldü) Mısır'a XVII yüzyılda gelmişler.

Osmanlı İmparatorluğu'nda nüfusun okuma seviyesine ve bu konuda sufiliğin oynadığı role bakalım. Bu dönemde çeşitli bilgi alanlarının öğrenilmesi merkezlerine dönen Kur'ani okullarının (kutabs) ve zaviyyelerinin sayısı hayli artmıştı. Örneğin, Mısır'da erkeklerin % 20'si okuyup yazmayı beceriyordu (11). Eğitime ilgi sadece Osmanlı Türkiye'sinde kültür diyalogunun yol kesişmesine dönüşen Mısır'da değil, ayrıca hristiyan tüccarların Balkanlar'daki okul ve kütüphanelere artan mali desteğinde de gözlemlenmektedir.

Eğitimin seviyesinin artması kitap çapına olan talebin de artmasına revaç veriyordu. Örnek olarak, Frederik Guitzel'in yayınladığı "Osmanlı Türkiye'sinde kitaplar ve kıraat" adlı eseri ve Bernard Hayberqer'in hristiyanların Ortadoğu'daki rolüne adanmış doğu katolik kiliseleri hakkında analizini gösterebiliriz (18).

Müslüman olmayan toplumlarda eğitime tahrik eden dini ve kültürel nedenler sırasına dikkat ettiğimizde, Osmanlı İmparatorluğu döneminde aşırı miktarda el yazmaları ve onların versiyonları toplanmıştır. Aynı zamanda cami ve zaviyyelerde de el yazmalarının bulunduğu kütüphanelerin mevcut olması ve onlar arasında el yazmasının borç verilmesi olağan hale çevrilmişti.

Hatta Anadolu'nun küçük vilayetlerindeki derviş tekkelerinin genç sufileri yazılı kaynaklardan kullanma olanağına sahiptiler. XIX yüzyılda klasik eserlerin Mısır'da basılıp yayılmasına neden olan, o eski yazıların Türkiye'de korunmasına, kopyalanmasına ve yayılmasına gösterilen inanılmaz çabalar vardır.

Kitap basımı Osmanlı İmparatorluğu'nda yeni bir hal olmasa da, Venedik ve İtalya ile mevcut olan bağlantılardan dolayı ucuz fiyata kağıt alınması ve kitap baskısının hızla gelişmesi mümkün olmuştu.

Kur'an'dan başlayarak çok sayıda el yazmaların yayınına başlayan Mısır, bu işten hayli kazanç elde edebilmişti.

Mısırlılar ayrıca hattatlık kurallarında da osmanlı modelini kullanıyorlardı, çünkü hattatlar genelde Türk sufilerden ibaret olurdu.

Sufiler esasen kendi eğitimlerini yaymak amacıyla yazıyorlardı, Osmanlı İmparatorluğu döneminin sufileri Arap, Fars ve Türk dillerinde yazıyorlardı.

Anadolu kütüphanelerinde ve sufi tekkelerinde büyük miktarda irandilli şiirsel edebiyat olduğu halde Mısır'da sadece az sayıda eliterler Farsça'yı tanıyordu. Mısır'ın arap eyaletlerinde Türk dili yaygındı. Kültürel anlamda Türkiye'ye daha yakın olan Suriye'de Arap dili ile birlikte Türk dilinin de kullanılması eğitim görmüş kişilere yönetim aparatında ve Osmanlı ordusunda görev tutmak imkanı sağlıyordu.

Anadolu'dan Osmanlı'nın Batısında bulunan Bosna - Hersek, Arnavutluk, Kosova, Makedonya, Macaristan, Romanya, Slovakya, Yunanistan, Karadağ, Polonya ve Bulgaristan arazilerine de aynı dönemde tasavvuf tarikatları yayılmıştır.

Balkanlar'ın Dobroudja bölgesinde sufiliğin tarihi XIII yüzyılda başlıyor ve Sarı Saltuk Dede'nin adı ile bağlıdır. XV yüzyıldan başlayarak Osmanlı Türkiye'sinin takip ettiği «sünnüleşme» politikası sonucunda Dobrudja'da ve Bulgaristan'ın Deli Orman vilayetinde mevcut olan sayısız tarikatlar (Alevi Altın başlılar, Qelenderiler) ortadan kaldırılmıştı.

Rumeli'de Halvetiye'den şahelenmiş kollar bunlardır:

- Sünbülüye, tesisçisi Yusuf Sünbül Sinan (1519-20);
- Sinaniye, tesisçisi İbrahim Ümmi Sinan (1568-69);

- Uşakkiye, tesisçisi Hasan Hüsameddin Uşşaki (1592-93);
- Mısriye, tesisçisi Niyazi Mısri (1594);
- Camaliye, tesisçisi Mehmed Cemaledin Uşşak (1750-51);
- Şemsiye, tesisçisi Kara Şemseddin Sivasi (1597-98);
- Gülşeniye, tesisçisi İbrahim Gülşenini (1534);
- Şabaniye, tesisçisi Şaban Veli (1568-69);

4. XVIII Yüzyıldan Başlayarak Sufizm Avrupa Ülkelerinde Yaygınlaşmasının Nedenleri

Ünlü oryantalist Mitchell Xodkiyeviç'in onaylamasına göre, manevi değerlerin yitirilmesi ve dine inancın zayıflaması sufizmin ve diğer Doğu geleneklerinin Batı'da yayılmasına revaç veriyordu. Bu hareketlilik XVIII yüzyılda başlamış, XIX yüzyılda kendini tespit etmiş, XX yüzyılda ise gelişmeye başlamış. XX yüzyılda sufi traktatlarının batı dillerine çevirilmesiyle beraber, hem Batı'da, hem de Amerika'da İslam dinin kabullenmesi süreci başlıyor.

Düşünüyoruz ki, sufiliğin tarihinin öğrenilmesi sadece bilimsel açıdan değil, aynı zamanda kendi etno-konfesyonel bireyselliğini korumak kaydıyla İslam bölgesi halklarının demokrasi uğruna yürüttüğü mücadele uğruna günümüzde önem arz etmektedir.

Doğu tüm dünyaya aittir ve dünyanın vahdet haline getirilmesinin anahtarı onun elindedir. Dünya bütündür ve küreselleşme döneminde bir birlik daha belirgin tezahür ediyor.

Semavi kitap olan İncile göre, İsa Mesih kıyamet gününde dünyayı kurtaracak ve aynı gün Güneş Batı'dan doğacaktır. Batı dünyanın vahdet haline gelmesinde önemli rol oynamaktadır. Ve böylece, temeli Ortaçağ'da konmuş, kültürlerarası ve inançlar diyalogunun sağlanması için tüm dünya ülkeleri ihtiyar ve bilge Doğu'nun manevi mirasını ve ahlaki değerlerini korumalıdır. Bu diyalogun önde gelen gücü, barış yanlılarına sevgi ve hoşgörü çağrıları ile dünya kültürünün evrensel fenomenine çevirilen tasavvuf öğretisidir. Bu münasebetle azeri tedqiqatşcısı yazıyor: "Doğulu-Batılı tüm dünya, tüm beşeriyet sufizm müstevisine geldikte, yani insan adlı varlık maneviyatın saflığına nail olmak için iddialarını minimuma endirdikte sosyal hayatın da bütün alanlarını saran hakiki Tövhide nail olunacak" (16; 7)

Tedqiqatımızın sonunda kayd edek ki, Seyyid Yahya'nın ölümünden sonra onun oğulları ve takipçileri (müridlerinin sayı 20 bine yakındı, onlardan 360 kişi ise takipçisine çevrilmişti) Halvetiye eğitimini Kafkasiya Hazar sahillerinden Cezairin Kabiliye dağlarına kadar yaymışlar. XV yüzyılda Bakuvi tarafından geliştirilmiş ve günümüze kadar gelen Halvetiye eğitiminin ilkeleri ve felsefesi çağdaş dünya tarafından islam ülkeleri bölgesinin kültür tarihi ve Ortaçağ'ın insani kültürel mirası olarak kabul edilir.

KAYNAKÇA

История азербайджанской философии, т.2. Баку, «ЭЛМ», 2008

Kislinq, H.J. Halvetiyye tarikati, Bilim ve Sanat Vakfi bülleteni, kasım-aralık-ocak,1993-1994.

Brill, E.J. Clayer (nathalie). *Mystiques, état et société. Les Halvetis dans l'aire balkanique de la fin du XVe siècle à nos jours.* Leyde, 1994, 424 p.

http://www.youtube.com/watch?v=q1Np0emJ_dU

Rıhtım M. Seyid Yəhya Bakuvı və Xəlvətlik, Bakı, Qismət, 2005.

Şəkixanova M.M “Xəlvətiyə mürşidinin kamillik sifətləri haqqında” Azərbaycan şərqşünaslığının inkişaf yolları. Akademik Vasim Məmmədəliyevin 70 illik yubleyinə həsr olunmuş beynəlxalq konfransın materialları. Bakı 2013.

Mehmet Rıhtım. Seyid Yəhya Əş-Şirvani Əl Bakuvı “Şəfa Əl Əsrar”(Sufiliyin Sirləri) . Elm Nəşriyatı, Bakı-2010

Yılmaz N.K. Anahatlarıyla tasavvuf ve tarikatlar, İstanbul,1997.

Аннемари Шиммель. Мир исламского мистицизма. Москва, 1999.

Zöhrə Əliyeva. Xəlvətiyyə dünya mədəniyyətinin təzahürü kimi.(Azərbaycandan Afrikaya aparan yol).”Şərq fəlsəfəsi problemləri”.Beynəlxalq elmi-nəzəri jurnal. N.1.2011.s.36-40.

Müəllif L'oeuvre d'Abu'abd al-Rahman al-Sulami(325/937-412/1021) et la formation du soufisme.Damas.2009.

Jahangir Həjiev. Yusif Muskuri Şirvani, Stockholm, 2006.

Буниатов З.М. Государство Атабеков Азербайджана. Баку, 1978.

Z.Chenchelaoui. les techniques contemplatives selon le compendium rahmani et dans les traditions mystiques universelle: etude comparative. des voies et des voix: actes de la deuxième editions du colloque international. Cnrapah, Alger, 2008.

Hitzel.Livres et lecture dans l'Empire ottoman,Revue des mondes musulmans et de la Mediterranée.n.87-88,1999.B.Heyberger.Les chretiens du Proche-Orient de la reforme catholique.Ecole Francaise de Rome.1994

Mətanət Şəkixanova « Sufizm fəlsəfəsinin « kamil insan » konsepsiyası » Bakı. Təknur. 2007.

Ahmed Ben Naoum. Voies Africaines :actes de la sixieme editions du colloque international. Cnrapah, Alger, 2009

Rachida Chih. Le soufisme a l'époque ottomane.XVI-XVIII siècle.Institut francais d'archéologie orientale.Cahier des Annales islamologique 29.2010.

S.Faroqli. Pilgrims and Sultans,the Hajj under the Ottomans.Tauris,Londres,1984.

P.Fargues. Note sur la diffusion de l'instruction scolaire d'après les recensements égyptiens.Egypte-Monde arabe 18-19,2-ime et 3-ime trim.p.120.

F.Hitzel.Livres et lecture dans l'Empire ottoman,Revue des mondes musulmans et de la Méditerranée.n.87-88,1999.B.Heyberger.Les chrétiens du Proche-Orient de la réforme catholique.Ecole Française de Rome.1994.

S.Reichmuth. "Muradi al-Zahidi.(d.1205/1791)and his Role in Eighteenth CenturySufism" in Sufism in the Ottoman Era.Institut français d'archéologie orientale.Cahier des Annales islamologique 29.2010.